

**ПРИКАЗ *ВАРИЕ* ИЗ ЗБИРКЕ
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА НИШ - ПРЕПИСКА
СВЕТОЗОРА ВУКМАНОВИЋА ТЕМПА
РАДИ УТВРЂИВАЊА ПОГИБИЈЕ
ЊЕГОВОГ БРАТА ОД СТРИЦА**

294

Анстракт: Циљ рада је презентовање потраге Светозара Вукмановића Темпа за својим братом од стрица Велимиром Вукмановићем Вукманом који је страдао у Другом светском рату као припадник партизанског Сврљишког одреда у заплањском селу Доњи Душник октобра 1941. године. Скупљањем података од сведока и склапањем приче, долази се до утврђивања идентитета и потврде Темпових претпоставки. Расветљавање случаја, испитивање многих сведока везаних за живот поменутог Велимира, његов рад у санитарној служби пре рата, сазнање о његовој политичкој оријентацији, састанцима са комунистима ради политичког деловања, затим начин на који је отишао у партизански одред, као и сведочење о његовој погибији у селу Доњи Душник у Заплању, чине ову *Вариу*, која се налази у збирци *Вариа* Историјског архива Ниш, веома интересантном како за истраживача, тако и за јавност.

Кључне речи: *Светозар Вукмановић Темпо, Велимир Вукмановић Вукман, биографија, Ниш, Сврљишки одред, погибија, Доњи Душник, идентитет, споменик*

Збирка *Вариа* која се налази у Историјском архиву Ниша обухвата временско раздобље од 1737. године до данашњих дана. Највећи број докумената је на српском језику, али има и докумената на немачком, бугарском, руском, турском и грчком. У збирци се налази 921 *Вариа* које су сређене хронолошки, по пријему у архив. Најстарији документ је бакротиск - плакат на којем је готицом исписан текст поводом предаје Ниша аустријској војсци од стране Турака 28. јуна 1737. године који је настао у Аузбургу. Преведен је и публикован. Такође има и вредних докумената у вези са династијом Обреновић: Указ кнеза Милоша Обреновића о постављењу чиновника, Здравница кнеза Михајла Обреновића поводом педесетогодишњице од Другог српског устанка, предлог Закона о издржавању породица сиромашних војника и добровољаца за време српско-турских ратова. У збирци се налазе два значајна закона: Закон о Краљевско српској академији, као и Закон о државној архиви. Ту су и записи из црквених књига из 18. и 19. века на црквенословенском језику. Мноштво старих и значајних докумената крије збирка *Вариа* у Историјском архиву Ниш као што су апел иконома Јована Поповића грађанима Ниша за прикупљање прилога ради завршетка Саборне цркве у Нишу, потврда потписана од архимандрита Евстахија из Хиландара, Уговор о закупу гимназије у Нишу, беседа кнеза

¹ архивски саветник, nataliv@arhivnis.rs

Милана Обреновића на заседању Народне скупштине у Нишу 4. новембра 1879. године, преписка Драгише Цветковића, подела Краљевине Југославије на бановине са фотографијом Краља Александра Карађорђевића и фотографијама свих банова, састав Владе Краљевине Југославије од 1918-1929, административна подела Моравске бановине. Документи из НОБ-а такође заузимају значајан простор. Ту су биографије и записи познатих партизанских бораца, документи о Дражи Михаиловићу, документи Недићеве власти и др.

У овом раду ће се приказати *Вариа* бр. 556, тј. преписка Светозара Вукмановића Темпа ради утврђивања погибије његовог брата од стрица. *Вариа* је стигла у Историјски архив Ниш као поклон својих личних писама Добросава Секулића Курсуле Општинском одбору Савеза бораца Ниш, с намером да се писма предају архиву, што се види из Курсулиног писма овом одбору датираним 17. 8. 1976, које се такође налази у датој *Варији*. Садржи 53 листа.

У преписци Светозара Вукмановића Темпа из 1976. године са органима Општинског одбора Савеза бораца Ниша и Гациног Хана говори се о расветљавању погибије Велимира Вукмановића (партизанско име Вукман) октобра 1941. у Сврљешком одреду. Како је у одред стигао под партизанским именом Вукман, јер је пракса била да ниједан борац не сме да има своје име и презиме, већ само партизанско име, те је након погибије његов идентитет био непознат. Светозар Вукмановић Темпо је кроз своју преписку са Општинским одборима Савеза бораца у Нишу и Гацином Хану покушао да нађе везу између Вукмана и Велимира Вукмановића. На који начин је установљено да се ради о истом човеку, дато је у преписци кроз испитивање многих сведока и разних других доказа. У овом приказу појашњавају се неке чињенице из поменуте *Варије*.

Из кратке биографије Велимира Вукмановића, коју је саставио сам Темпо и која се налази у *Варији* бр. 556, издвајају се најважнији подаци:

Велимир Вукмановић је рођен у селу Подгор, општина Вирпазар (Црмница), срез Барски. Отац и мајка су му рано умрли. Без родитеља су остали он и његова сестра када су имали 3-4 године. Живели су непуну годину дана код деде по очевој линији. Родитеље нису запамтили. После дедине смрти мали Велимир и његова сестра Јелена прешли су код стрица. Он их је подигао, заједно са својом децом. Велимир је после завршетка основне школе завршио и школу за здравствене помоћнике. Једно време је радио као санитетски службеник у општини Вирпазар, а касније је прешао на службу у Београд. Већ као дечак од десет година био је у могућности да слуша и добија прве појмове о комунистичком друштву које се изграђује у једној великој земљи - Совјетском Савезу. Његов брат од стрица студирао је у то време на Сорбони. Пошто је, да би се издржавао, почео да ради, прикључио се радничком покрету и постао комуниста. Велимир је од њега добијао писма и већ тада чуо за комунисте. Као осмнаестогодишњак присуствовао је састанцима партијске организације у селу и читао марксистичку литературу. Делио је прогласе и летке којима се Партија обраћала народу и учествовао је у свим акцијама и демонстрацијама које је она организовала, али у њу није био примљен пошто је био сувише млад.

По завршетку школовања, непосредно пред рат, дошао је у Београд и ту се

запослио у Хигијенском заводу. У Београду се срео са Темпом који га је примио у Партију и поверавао му најодговорније задатке у дељењу књига, новина и летака које је она илегално штампала. На овим пословима Велимир се показао као савестан и ревностан. Када је премештен за Ниш (у санитарску службу), Темпо му је дао везу са напоменом да је способан и спреман за извршавање најодговорнијих и најповерљивијих задатака које му Партија буде поверила.²

Даљи кораци Велимира Вукмановића прате се кроз Темпову преписку из *Варше* бр. 556.

*

Велимир Вукмановић, као неко ко није био из овог краја, није имао велики круг пријатеља у Нишу. У Ниш је дошао из Београда, а у Београд из Црне Горе, тачније из Црмнице. Истраживање је почело од података да је радио као санитарни контролор у санитарној служби нишке општине. Да би се открило деловање Велимира Вукмановића пре одласка у Сврљишки одред, по налогу Светозара Вукмановића Темпа саслушали су се људи који су се доводили у било какву везу са Велимиром. То су били следећи сведоци: Таушановић Хранислав, Таушановић Косара, Марјановић Даринка, Ковић Борика, Хрвачанин Недељка, Петровић Ђурђан - Ика, Митић Стеван, Милић Душан, Пешић Велизар.³ Саслушањем ових сведока прикупљене су врло значајне појединости које су расветљавале личност и политичку оријентацију младог Велимира Вукмановића. На основу ових исказа белешку је сачинио Д. Видојковић 11. септембра 1976. године. Из ње се могу сагледати следеће чињенице у вези са животом и радом Велимира Вукмановића у Нишу:

Велимир Вукмановић је у Ниш дошао из Београда негде током 1939. или почетком 1940. године. У Нишу се запослио као санитарни контролор у санитарној служби нишке општине у којој је већ био запошлен Василије Таушановић. Њих двојица су, радећи заједно у истој служби, брзо постали пријатељи. Старији брат Василија Таушановића је 1920. године био изабран за одборника нишке општине на листи КПЈ, а братанац Мића Таушановић, геометар, 1939. године постао је члан КПЈ. Радећи заједно у истој служби и као политички истомишљеници, Велимир и Василије су брзо постали веома добри другови. Василије је становао у својој кући, па како је имао вишак простора, Велимир се као самац настанио код њега. За читаво време живота у Нишу био је на стану код Василија и односи су им били као да су блиски рођаци.⁴ Након капитулације бивше Југославије, у данима почетка НОБ-а, Велимир је куцао и умножавао летке, билтене и прогласе. Крајем маја 1941. године Велимира је посетио неко из Београда, представљајући се као његов рођак.

*

У писму датираном 22. 9. 1976. године, Војо Николић објашњава појединости тог догађаја. Тај *рођак* био је у ствари Војо Николић. Он пише како је тог 18. маја 1941. године дошао у Ниш да испита могућности и покуша да организује

² Историјски архив Ниш, Збирка *Варша* бр. 556, (ИАН ЗВ 556), *Биографија Велимира Вукмановића*, 3.

³ ИАН ЗВ 556, *Извештај Д. Видојковића*, 1.

⁴ ИАН ЗВ 556, *Исто*, 2.

диверзантске акције против немачких и бугарских окупатора. Требало је пронаћи људе на које се могло ослонити, а затим и обезбедити организацију набавке и израде диверзантских средстава. Зато се обратио Светозару Вукмановићу Темпу да му препоручи неког преко кога би се могао повезати са одговарајућим људима. Темпо му је препоручио свог блиског рођака Велимира Вукмановића - медицинског радника. Војо Николић пише како је Велимира одмах сутрадан пронашао и како је он био спреман да без икакве резерве прихвати било који задатак. Тако је Велимир задужен за организацију набавке материјала и справљању експлозива, што је и учинио. Планирана је акција на железничком чвору. Између осталог, Војо Николић се тада упознао и са др Владимиром Поповићем, који је у то време био судски или адвокатски приправник у Нишу. Тада је, по сведочењу Николића, искрсла ванредно повољна прилика за извођење једне значајне акције. Немци су у то време повукли из Грчке и покупили из Југославије око 50 локомотива и све их паркирали на Црвеном крсту у намери да их касније пребаце за Немачку. Планирно је да се локомотиве задрже свега неколико дана, па је акција осмишљена за 24. јун 1941.⁵ Велимир и Војо су као задатак имали да током ноћи уочи 24. јуна припреме експлозив у стану и да га 24. ујутру дају машиновођи, који је у то време радио на Црвеном крсту, да га он унесе и постави на предвиђена места, с тим да се акција изведе негде око 9 часова. Акцију су морали планирати за дан, јер су Немци сваког дана после радног времена и ујутру пре почетка рада детаљно контролисали читав простор и све објекте.

Велимир је увече, 23. јуна 1941, отишао на пре тога договорени састанак за који га је обавестио Ђошић Живота, адвокатски приправник, члан руководства КПЈ Ниша и секретар скојевске организације (Ђошић је стрељан од стране Немаца 1941). Уговорени састанак требало је да се одржи у стану др Владислава Поповића, адвокатског приправника. Зграда у којој је Поповић становао била је у власништву Драгише Цветковића. Тог дана Гестапо и полиција су већ хапсили евидентиране комунисте у Нишу. Полиција је дошла да ухапси и др Владу Поповића. Он је на време побегао, а када су дошли на састанак Велимир и Ђошић, полицајци су се устремили на њих. Ђошић је побегао, али га је полиција ранила и савладала. Њих двојицу и остале похапшене комунисте стрпали су у зграду Управе полиције, одакле су их након 5-6 дана пребацили у логор (садашњи КП дом). Тако је Велимир пао у затвор. Пошто није био из овог краја, полиција о њему није имала никаквих података. Та околност му је помогла да на саслушању пред полицијом упорно остане при исказу да је уместо на састанак комуниста дошао због потраге за станом пошто у Нишу живи као самац. Ђошић и остали ухапшени на саслушању су остали при исказу да се уопште не познају. Када је Василије Таушановић чуо за Велимирово хапшење, упорно је чинио напоре да га спасе из затвора. Најпре је придобио др Ацу Петровића, свога и Велимировог шефа, затим др Драгог Николића и на крају др Љубицу Немеша. Писменом гаранцијом они су потврдили да је Велимир политички лојалан, миран, повучен и на послу савестан, па полиција може да га пусти из затвора, а они својим потписима, најпре са Василијевим, гарантују његову политичку лојалност према властима и окупатору. Уз такву гаранцију Велимир

⁵ ИАН ЗВ 556, *Писмо Воја Николића Темпу од 22. 9. 1976*, 3.

је након двадесетак дана пуштен из затвора уз наредбу да се сваког петка јавља полицији. То је, дакле, могло бити у другој половини јула 1941. године.⁶

Након што је пуштен из затвора, Велимир је и даље остао у стану код Василија и Косаре Таушановић. Полицији се јављао редовно сваког петка како му је било наређено приликом пуштања.

*

Сврљишки народноослободилачки одред формиран је 10. септембра 1941. године уз учешће секретара ОК КПЈ за нишки округ Сретена Младеновића Мике. За команданта је одређен Радоје Риста Вујошевић, правник, који је до одласка у партизанае, односно капитулације бивше Југославије, радио у суду у Алексинцу. За политичког комесара изабран је Александар Симић Брка, тада члан ОК КПЈ Ниша (иначе 1941. године послат од Покрајинског комитета КПЈ за Србију на партијски рад у нишки крај). Милисав Игњатовић Јанко, адвокатски приправник, пре тога члан руководства КПЈ у Нишу, одређен је за помоћника политичког одреда и партијског секретара. Са овим последњим, преко Ђошића, Велимир Вукмановић је имао контакте. У одред је преко веза у Сићеву и Јелашници отишао и Велимир Вукмановић, сада већ под псеудонимом Вукман.⁷

Пре него што је пошао у партизанае Велимир је утврдио појединости са Василијем Таушановићем и договорио се о даљој сарадњи и одржавању веза са њим. Мића Таушановић, геометар, братанац Васин, пре тога је већ отишао у одред, а илегално је живео већ од почетка јула 1941. године. Спремајући се за одлазак у партизанае, Велимир је своје ствари сместио у мањи кофер који му је дала породица Таушановић, а свој је кофер оставио код њих. Да би обезбедио Косару и Васу пред прогоном Немаца и полиције, Велимир је написао писмо у којем им се извињава што је морао хитно и без поздрава да отпутује, јер је чуо да се десио несретни случај у његовој породици.

Крајем октобра 1941. године Васа и Косара су чули од извесних сељака да је Велимир у борби са Немцима у Запању код села Душника тешко рањен и заробљен и да је истог дана стрељан са још двојицом партизана погинулих у истој борби, тако што је обешен на неко дрво крај сеоског гробља. Један од оних који је погубљен са њим био је из Јелашнице, а други из села Давидовца, Сврљишког среза. Окупаторске власти су брзо установиле идентитет двојице погинулих партизана, а за утрђивање идентитета Велимира им је требало неколико дана. Од сељака су дознали да је из Црне Горе, те да је носио име Вукман.⁸

Када је полиција утврдила Велимиров идентитет, дознала је да је био запослен у санитарној служби нишке општине, да је становао код Таушановића, да је био хапшен и из затвора пуштен на основу писмене гаранције Василија и осталих. Због тога је полиција 19. октобра 1941. године ухапсила Таушановића, др Николића, др Петровића и др Љубицу Немеша. После двадесетак дана из затвора су пуштени др Љубица Немеша и др Драги Николић. Почетком јануара 1942.

⁶ ИАН ЗВ 556, *Извештај Д. Видојковића*, 4.

⁷ ИАН ЗВ 556, *Исто*, 5.

⁸ ИАН ЗВ 556, *Исто*, 5.

пуштен је и др Петровић, а Василије Таушановић тек почетком фебруара исте године. Спасавајући се затвора Васи је много помогло Велимирово писмо, доказујући тиме полицији да није знао да ће овај поћи у партизане.⁹

Несумњиво се, према сведочењу очевидаца и преписке Светозара Вукмановића Темпа са саборцима Велимира Вукмановића, може констатовати да је Велимир Вукмановић партизан Вукман Сврљишког народноослободилачког одреда, родом из Црне Горе, тачније из Црмнице.

*

Велимир је након само три дана од доласка у партизане погинуо. На основу преписке може се реконструисати тај догађај.

Тада је одред био на Срљишкој планини, на делу званом Зелени врх,¹⁰ када је у одред дошао Вукман. У току ноћи наређен је покрет. Део одреда у јачини једне чете, која је названа *Заплањска*, на челу са командантом одреда Ристом и партијским руководиоцем одреда Јанком (35 људи), почео је да се спушта ка Нишави. Прешавши у току ноћи Нишаву код Црвене Реке (село близу Беле Паланке), попели су се у обронке Суве планине. Саопштено им је да се трајно пребаци у Заплање, као заплањска чета Сврљишког одреда, са тенденцијом да касније прерасту у Заплањски партизански одред. Тада се Вукман, према сведочењу Добросава Секулића Курсуле, поверио управо њему да је Црногорац¹¹, тако да је и то, на неки начин, указало на његов траг. У току ноћи заузето је село Јелашница. Чим се разданило, у село је дошло двадесетак камиона пуних Немаца. Командир чете Василије Анђелковић (Васа Албанац) тражио је да се Немци нападну, док су командант и комесар одреда били против, јер су сматрали да би дошло до одмазде над становништвом. Вукман се сложио са Васом Албанцем и сматрао је да би требало ући у обрачун. Без упуштања у борбу, кренули су ка Заплању. Крећући се преко села Копривнице, чета се спустила у Доњи Душник. Из нишког правца настао је кркљанац. Васа Албанац је ступио у дејство. Командант је наредио да се иде трком преко гробља ка положајима Васине заседе. Немци су успели да продру изнад села на обронцима Суве планине и покушали да опколе борце. Чета је заједно са Вукманом успела да се докопа падина Суве планине које почињу одмах изнад горњих кућа села Горњи Душник.¹² Та десетина и штаб одреда требало је да претрче стотинак метара и да се дохвате шумарка и друге косе, где се Васа Албанац са својом десетином већ повукао. Вукман и Курсула (који о томе говори у свом писму) ишли су на зачељу десетине. Другом стазом, улево, надирали су Немци, покушавајући да пресеку одступницу. Борци чете су отворили ватру. Настао је застој у одступању. Вукман је предложио да он и Курсула отрче до једне камените стазе у истом правцу. Кренули су том стазом, преко ливадског пропланка. Док су ишли том стазом, њихова десетина је успела да трком претрчи стазу и уђе у пропланак. Вукман и Курсула су ушли у стазу истовремено када су и Немци избили и пошли

⁹ ИАН ЗВ 556, *Исто*, 6.

¹⁰ ИАН ЗВ 556, *Писмо Добросава Секулића Курсуле Темпу од 18. 6. 1976*, 2.

¹¹ ИАН ЗВ 556, *Исто*, 3.

¹² ИАН ЗВ 556, *Исто*, 4.

куда је отишла десетина. Дакле, трчали су узбрдо паралелно - једном стазом удесно Вукман и Курсула, а другом Немци. Пушчана ватра је била са обе стране. Било је много Немаца, тако да су успели да затворе обруч. Вукман је предложио да се он и Курсула пробију у село. Бацивши бомбе на Немце, скоковима су се сјурили у село. Вукман је отишао ка једној згради за смештај сточне хране, а Курсула у заклон у неки врт. Сматрали су да је боље да буду раздвојени. После непуних сат времена наишла је група Немаца са везаним Вукманом,¹³ што је Курсула видео из свог заклона.

Цео овај догађај описао је Добросав Секулић Курсула у свом писму Светозару Вукмановићу Темпу датираним 18. 6. 1976. године. Курсула је, призивајући у помоћ сећање, готово до детаља описао шта се десило тога дана.

Касније је од свог команданта одреда Ристе сазнао да су Вукмана обесили у Доњем Душнику.

*

Позивајући се на сећање учесника Добросав Секулића Курсуле, као и на сва остала сведочења и материјалне доказе, Светозар Вукмановић Темпо одлучује да свом брату од стрица Велимиру Вукмановићу, након 35 година од погибије, подигне споменик. Поред Вукмана тада су погинули и Ранко Радић, земљорадник из села Давидовца код Сврљига, и Милорад Павловић, трговачки помоћник из села Јелашнице код Ниша. Како су ова двојица била позната у народу, јер су из тих крајева, о Вукману се није знало ништа. Сељаци су их закопали све заједно. Након 35 година од погибије није се могло утврдити чије су које кости, па је одлучено да се ту подигне споменик. Прво су била уклесана имена погинулих бораца које је народ познавао, док је место за Вукмана било остављено док се не докаже његов идентитет. Темпо се договорио са члановима породица погинулих око изградње споменика, тако да сада на том месту постоји мермерни споменик палим борцима у Доњем Душнику.¹⁴

Подаци о описаном догађају базирају се на оригиналним сведочењима који се налазе у *Вариш* бр. 556, која до сада нису објављивана.

¹³ ИАН ЗВ 556, *Исто*, 6.

¹⁴ ИАН ЗВ 556, *Писмо Светозара Вукмановића Темпа ООСБ Гаџин Хан од 28. 6. 1976*, 2.

РЕЗИМЕ

Светозар Вукмановић Темпо 1976. године настоји да разјасни детаље погибије свог брата од стрица Велимира Вукмановића у Сврљишком одреду 1941. године. У преписци са органима Општинског одбора Савеза бораца Ниша и Гациног Хана, Темпо тражи да се испитају сведоци и све околности у вези са погибијом. Такође тражи да се утврди идентитет погинулог партизана Вукмана. Саслушавањем сведока, испитивањем разних околности, склапањем многих ситуација у једну целину, као и проналажењем материјалних доказа, сазнаје се Велимирово партијско деловање за време живота и рада у Нишу, као и да је радио као санитарни контролор у санитарној служби. Виде се његове партијске везе, планови и акције против окупатора. Закључује се како је отишао у Сврљишки одред, те се тиме може показати да је Велимир Вукмановић заправо партизан Вукман. Након три дана од доласка у Сврљишки одред, Вукман (тј. Велимир Вукмановић) гине у селу Доњи Душник у Запаљу. Темпо на месту погибије подиже споменик као обележје његовог страдања.

Natali VELIČKOVIĆ

**PRESENTING OF *VARIA* FROM THE COLLECTION
OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF NIŠ
CORRESPONDENCE OF SVETOZAR VUKMANOVIĆ TEMPO
FOR DETERMINING THE CAUSE OF DEATH
OF HIS UNCLE'S BROTHER**

302

Summary

Svetozar Vukmanović Tempo in 1976 tries to clarify the details of death of his uncle's brother Velimir Vukmanović in Svrljig's squad in 1941. In his correspondence with the authorities of the municipal board of the Union of Fighters of Niš and Gadžin Han, Tempo asks that all witnesses and circumstances of the death of his uncle's brother be examined. He also asks that the identity of the killed partisan "Vukman" be determined. By interrogation of witnesses, examination of different circumstances, so as situations, reconstructions of numerous situations, and by finding material evidence, Velimir's activity within the party during his life and work in Niš is discovered, so as the fact that he worked as sanitary inspector at the Sanitation Office. His connections within the party, plans and actions against the occupying forces can be seen. It can be gathered how he went to Svrljig's squad, and by that it can be concluded that Velimir Vukmanović is actually partisan "Vukman." After three days from his arrival to Svrljig's squad, "Vukman" i.e. Velimir Vukmanović is killed in a village Donji Dušnik in Zaplanje. At the place of his death, Tempo erected a monument as a mark of his uncle's brother suffering.